

ครูมืออาชีพยุคใหม่ในมุมมองของพุทธศาสนา
Professional Teachers of a New Generation
in The Perspective Buddhism

ปราณี นาคทอง¹ ระวิง เรืองสังข์² รศ. ดร.อินธา ศิริวรรณ³

นิสิตปริญญาเอก หลักสูตรปริญญาครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพุทธบริหารการศึกษา

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย¹

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สาขาวิชาพุทธบริหารการศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย²

รองศาสตราจารย์ ดร. สาขาวิชาพุทธบริหารการศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย³

Pranee Naktong¹ Rawing Ruangsanka² Intha Siriwan³

Ph.d Student for Ph.D. Curriculum Educational Major, Post Graduate

Mahachulalongkornrajavidyalaya University¹

Asst. Prof. Dr. Educational Major Post Graduate

Mahachulalongkornrajavidyalaya University²

Assoc. Prof. Dr. Educational Major Post Graduate

Mahachulalongkornrajavidyalaya University³

E-mail : chaibie2529@hotmail.com

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับครูมืออาชีพในมุมมองของพระพุทธศาสนา ครูเป็นกัลยาณมิตรที่คอยแนะนำประโยชน์ให้กับศิษย์โดยครูจะต้องมีทักษะในการสอนและการถ่ายทอดจึงจะสามารถดึงศักยภาพของศิษย์ในการพัฒนาความรู้ ความสามารถของศิษย์ให้มีประสิทธิภาพอย่างเต็มความสามารถได้ ครูในพุทธศาสนาจึงมีหลักพุทธธรรมในการชี้แนะแนวทางให้ศิษย์มีความรู้คู่กับความประพฤติได้ ครูมืออาชีพจึงมีคุณสมบัติของมิตรดีหรือมิตรแท้

คำว่าครู เมื่อใครเข้าหาแล้วจะเป็นเหตุให้เกิดความดีและความเจริญซึ่งครูเป็นผู้แนะนำศิษย์ให้เจริญโดยอาศัยความเมตตาต่อศิษย์ หวังดีให้ศิษย์มีความเจริญก้าวหน้าในการประกอบอาชีพการงาน ครูจึงเป็นผู้ที่ยิ่งใหญ่ในสายตาศิษย์ทุกคน กล่าวได้ว่าครู คือ ผู้สร้างวิญญาณดวงใหม่ให้เป็นทรัพยากรของชาติให้มี

คุณภาพเป็นคนดี มีศักยภาพ มีสมรรถนะภาพสูง ทำงานร่วมกับคนอื่นได้ดีและมีความสุข นี่คือครูมืออาชีพที่แท้จริง ควรแก่การกราบไหว้อย่างสบายใจ

คำสำคัญ : ครูมืออาชีพ, ยุคใหม่, มุมมองพระพุทธศาสนา

Abstract

The objective of this article was to present the concept of a professional teacher from a Buddhist perspective. Teachers are good friends who recommend benefits to students. Teachers must have skills in teaching and transferring in order to draw on the students' potential in developing knowledge, the ability of the disciple to be effective at full capacity. Teachers in Buddhism therefore have Buddhist principles in guiding students to have knowledge and behavior. Professional teachers have the qualities of being a good friend or a true friend.

The word teacher, when someone approaches, it will cause goodness and prosperity, which the teacher guides students to prosper through compassion for them, wishing students to have progress in their careers. Teachers are great persons in the eyes of all students. It can be said that the teacher is the creator of a new soul to be a national resource to have quality, good persons, potential, and high performance, work well with others and have fun. This is a true professional teacher should be respected comfortably.

Keywords: Professional teachers, New Generation, Buddhist perspective.

1. บทนำ

ในมุมมองทางพระพุทธศาสนา ครูคือผู้ชี้ทางชุมทรัพย์แห่งปัญญา และครูต้นแบบของมนุษย์และเทวดาทั้งหลาย คือ พระพุทธเจ้า “สตาเถวมนุสสานัง” ผู้เป็นครูของเหล่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายและทรงเป็นศาสดาของพระพุทธศาสนาที่พระองค์ได้ตรัสรู้ ความจริงอันประเสริฐ ๔ ประการ (The four Noble truth) คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรจน์และมรรค และพระองค์ทรงสั่งสอนประชาชนให้เรียนรู้จักทุกข์เป็นบทเรียนของชีวิตและพระองค์สอนต่อว่าในโลกนี้ไม่มีอะไรแน่นอนตามหลักไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขังและอนัตตา อย่าไปยึดมั่นจะเป็นทุกข์ สอดคล้องกับแนวคิดในยุคโลกาภิวัตน์ว่าการศึกษานับว่ามีบทบาทและมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการพัฒนาประเทศ โดยเฉพาะการพัฒนาทรัพยากรบุคคลซึ่งเป็นทรัพยากรที่สำคัญที่สุดของประเทศ

เนื่องจากความสามารถและศักยภาพในการพัฒนาประเทศขึ้นอยู่กับองค์ความรู้ของคนในชาติ ประเทศที่พลเมืองมีการศึกษาดีย่อมได้เปรียบในการแข่งขันเสมอไม่ว่าจะเป็นด้านเกษตรกรรม หรือ

อุตสาหกรรม (ไพบูลย์ แจ่มพงษ์ และอำรุง จันทวานิช, 2542: 2-12) ด้วยเหตุที่การศึกษามีความสำคัญต่อการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ การศึกษาจึงเป็นพื้นฐานที่จะนำไปสู่การพัฒนาตนเอง คนที่ได้รับการศึกษาอย่างเหมาะสม ก็คือคนที่จะสามารถใช้ชีวิตได้อย่างถูกต้องตามครรลองคลองธรรม และได้รับสิ่งดี ๆ การศึกษามีใช้ เป็นเพียงการใช้ชีวิตระยะหนึ่งในโรงเรียนเท่านั้นแต่เป็นเหมือนปัจจัยในการดำรงชีวิตที่ทุกคนแสวงหา และเพิ่มพูนอยู่ตลอดเวลาเพื่อพัฒนาตนเอง ครอบครัว หน้าที่การงาน ตลอดจนความก้าวหน้า และความมั่นคงของประเทศ ยิ่งในยุคสมัยที่มีการเปลี่ยนแปลงทั้งทางเศรษฐกิจ และสังคมเป็นไปอย่างรวดเร็วในกระแสโลกาภิวัตน์ที่นำเทคโนโลยีใหม่ๆมาใช้ ทำให้รูปแบบการใช้ชีวิตและวัฒนธรรมใหม่ๆมาสู่สังคมไทย

การศึกษายังเป็นปัจจัยสำคัญในการช่วยให้คนมีหลักคิดรู้จักใคร่ครวญเลือกสรรปรับตัวกับเหตุการณ์และสิ่งใหม่ๆ ที่เข้ามาสู่ชีวิตตลอดเวลา ระบบการศึกษาจะต้องตอบสนองการทำงานในยุคข้อมูลข่าวสาร การสอนต้องส่งเสริมให้เกิดความคิดสร้างสรรค์ และจินตนาการมากกว่าที่เป็นมาในอดีตบทบาทของผู้บริหารโรงเรียนและครูสอนจะต้องเปลี่ยนแปลง (สมศักดิ์ สินธุเวชชัย, 2541 : 30-31)

จึงขอยกแนวคิดจากพระบรมราโชวาท เกี่ยวกับการศึกษาตอนหนึ่งว่า “นอกจาก การศึกษาจะสอนให้คนเก่งแล้วจำเป็นอย่างยิ่งที่จะอบรมให้ดีพร้อมกันไปด้วย ประเทศเราจึงจะได้ คนที่มีคุณภาพ คือ ทั้งเก่ง ทั้งดี มาเป็นกำลังของบ้านเมือง ให้ความเก่งเป็นปัจจัยและพลังสำหรับสร้างสรรค์ และให้ความดีเป็นปัจจัยเพื่อประคับประครองหนุนนำความเก่งให้เป็นไปในทางที่อำนวยประโยชน์อันพึงประสงค์”

ดังนั้น พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 จึงได้กำหนดจุดมุ่งหมายของการจัดการศึกษาว่า การจัดการศึกษาต้องเป็นไปเพื่อพัฒนาคนไทยให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งร่างกาย จิตใจ สติปัญญาความรู้ และคุณธรรม มีจริยธรรมและวัฒนธรรมในการดำรงชีวิต สามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข และการจัดการศึกษาดังกล่าวจะต้องมีกระบวนการถ่ายทอดความรู้ การฝึก การอบรมสั่งสอน ให้เกิดความเจริญอกงามของบุคคล เพื่อสืบสานวัฒนธรรมของสังคม ซึ่งสอดคล้องกับแผนการศึกษาแห่งชาติ 20 ปี (พ.ศ. 2560 – พ.ศ. 2579) (2560: 80) ที่ได้กำหนดนโยบายเพื่อมุ่งพัฒนาคนและสังคมให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งร่างกาย

“...งานของครูเป็นงานพิเศษ

ผิดแปลกกว่างานอื่น ๆ กล่าวในแง่หนึ่งที่สำคัญก็คือว่า ครูจะหวังผลตอบแทน เป็นยศศักดิ์ ความร่ำรวยหรือประโยชน์ทางวัตถุเป็นต้นตั้งไม่ได้ ผลได้ส่วนสำคัญจะเป็นผลทางใจ ซึ่งผู้เป็นครูแท้ก็พึงใจ และภูมิใจอยู่แล้ว...”

จิตใจ สติปัญญา ความรู้และคุณธรรม และสามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข และมุ่งพัฒนาคนให้เป็นคนดี มีวินัย ประหยัด มีความเอื้อเฟื้อเกื้อกูล มีเหตุผล รู้หน้าที่ ซื่อสัตย์ พากเพียรขยัน ใฝ่รู้ใฝ่เรียนตลอดชีวิต รักประเทศชาติ มีจิตใจเป็นประชาธิปไตย เคารพความคิดเห็นและสิทธิของคนอื่น มีความเสียสละ รักสิ่งแวดล้อมและสามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นอย่างสันติ จากแนวคิดดังกล่าวผู้ที่มิบทบาทสำคัญที่สุดในการพัฒนาการศึกษาคือ ครู บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อครุมีอาชีพยุคใหม่ในมุมมองของพุทธศาสนาซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

2. ความหมายของครู

คำว่า “ครู” มีความหมายลึกซึ้งและกว้างขวาง ยากที่จะสรุปใหม่มีความหมายคงที่อย่างหนึ่งอย่างใด คำว่า “ครู” มาจากรากศัพท์ภาษาบาลีว่า “ครุ” หรือ “ครู” แปลว่า เคารพ หนัก สูง มาจากภาษาสันสกฤตว่า “ครุ” แปลว่า หนัก ใหญ่ หากพิจารณาความหมายจากรากศัพท์ภาษาบาลีและสันสกฤตแล้ว คำว่า “ครู” หมายถึง ผู้ที่มีความหนัก ผู้ควรเคารพหรือนาเคารพ คำว่าหนักในที่นี้หมายถึง หนักด้วยงาน หนักด้วยบุญคุณ หนักด้วยความสำคัญ ฉะนั้นความหมายจากรากศัพท์ภาษาบาลีและภาษาสันสกฤตแล้ว ครู หมายถึง ผู้ที่หนักด้วยงาน หนักด้วยบุญคุณ เป็นผู้ควรแก่การเคารพในพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 (2556: 265) ได้นิยามความหมายคำว่า “ครู” หมายถึง ผู้สั่งสอนศิษย์ ผู้ถ่ายทอดความรู้ให้แก่ศิษย์

พระธรรมโกศาจารย์ พุทธทาสภิกขุ กล่าวว่า ครู คือ ผู้ยกวิญญาณของสัตว์โลก คำว่า ครู นี้ อย่างน้อยก็คือ Spiritual Guide คือ เป็นมีคฤเทศก์ทางวิญญาณ ครูที่เป็นครูอย่างเต็มที่อยู่ถูกต้อง ก็คือผู้ยกวิญญาณของมนุษย์ให้สูงขึ้นมา โดยวิธีต่าง ๆ ตั้งแต่ต้นจนปลาย เราเรียกว่าครูบาอาจารย์ เป็นผู้ที่มีพระคุณเหนือเกล้าเหนือเศียร มีพระคุณยิ่งกว่าบิดามารดา เพราะวาบิดามารดา ยังไม่ได้ยกสถานะทางวิญญาณ เพียงให้กำเนิดชีวิตมา และที่สามารถยกสถานะทางวิญญาณก็มีเป็นส่วนน้อย เพียงแต่เป็นพื้นฐานให้ครูบาอาจารย์ที่สอนนักเรียนนักศึกษา นั้น ยกสถานะทางวิญญาณต่อไปจนดวงวิญญาณของเด็กของเยาวชนของคนคนนั้น สูงสุดเท่าที่มันจะสูงได้ นี่ก็คือครูบาอาจารย์ ไม่ใช่เพื่อน ไม่ใช่คนจ้างสอนหนังสือ (พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ, 2540 : 13)

ยนต์ ชุมจิต กล่าวว่า “ครู” ตรงกับคำศัพท์ในภาษาอังกฤษ ว่า Teachers และได้อธิบายความหมายของตัวอักษรแต่ละตัวในคำดังกล่าวไว้ดังนี้

T Teaching การสอน หมายถึง ครู คือ ผู้อบรมสั่งสอนศิษย์

E Ethics จริยธรรม หมายถึง ครู คือ ผู้อบรมส่งเสริมจริยธรรมให้แก่เด็กเรียน

A Academic วิชาการ หมายถึง ครู คือ ผู้รับผิดชอบในทางวิชาการ

C Culture Heritage การสืบทอดวัฒนธรรม หมายถึง ครู คือ ผู้สืบทอดมรดกทางวัฒนธรรมจากคนรุ่นหนึ่งให้ตกทอดไปสู่คนรุ่นต่อ ๆ ไป

H Human Relationship มนุษยสัมพันธ์ หมายถึง ครู คือ ผู้มีมนุษยสัมพันธ์ที่ดี

E Evaluation การประเมินผล หมายถึง ครู คือ ผู้รับผิดชอบในการประเมินผลผู้เรียน

R Research การวิจัย หมายถึง ครู คือ ผู้ค้นหาเหตุผลและเป็นนักแก้ปัญหา

S Service การบริการ หมายถึง ครู คือ ผู้บำเพ็ญประโยชน์ต่อสังคมและบริการสังคม (อ้างใน ศักดิ์ชัย มโนวงศ์, 2554 : 8)

จากแนวคิดข้างต้น รุ่ง แก้วแดง (2540 : 60) ได้ให้คำนิยามเชิงสรุปว่า ครู คือ ผู้กำหนดอนาคตของชาติ ชาติใดก็ตามที่ได้ครูเป็นผู้มีความรู้เป็นคนเก่ง เป็นคนเสียสละตั้งใจทำงานเพื่อประโยชน์ของนักเรียน ชาติ นั้นจะได้พลเมืองที่เก่ง ฉลาด มีศักยภาพ และมีความสามารถที่จะแข่งขันกับทุกประเทศในโลกได้

3. การผลิต และการพัฒนาครู คณาจารย์ และบุคลากรทางการศึกษา

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) (2551 : 107) ไม่ได้กล่าวถึงการผลิตและการพัฒนาครู คณาจารย์ และบุคลากรทางการศึกษาไว้โดยตรง แต่ได้กล่าวเนื้อหาสำคัญเกี่ยวกับการผลิตและการพัฒนาครู คณาจารย์ และบุคลากรทางการศึกษาไว้ว่า การฝึกหัดครูคือการทำคนให้มีความเป็นครู ความเป็นครูนั้นตรงกับหลักพระพุทธศาสนาที่เรียกว่าเป็นกัลยาณมิตร ถ้าเราบอกว่าครูที่ดีหรือครูจริงต้องมีความเป็นครูและถ้าเราถือว่าครู เป็นกัลยาณมิตร สำหรับนักเรียน สรุปว่า การผลิต และการพัฒนาครู คณาจารย์ และบุคลากรทางการศึกษา นั้นแบ่งเป็น 2 ได้แก่ การฝึกหัดครู และครูจรรยาศึกษา มีรายละเอียดดังนี้

การฝึกหัดครูนั้น มีความหมายตรงกับคำว่า การสร้างบัณฑิตของการศึกษาในระดับมหาวิทยาลัยซึ่งวิชา ศึกษาทั่วไปนั้นมีจุดหมายอยู่ที่การ “สร้างบัณฑิต” ส่วนวิชาเฉพาะวิชาชีพเป็นเหมือนการ “สร้างเครื่องมือให้ บัณฑิต” เหตุนั้น การสร้างคนให้เป็นบัณฑิตจึงเป็นเรื่องที่สำคัญมากและเราก็นำคำว่าบัณฑิตมาใช้สำหรับ ผู้สำเร็จการศึกษาในระดับมหาวิทยาลัยคือจบปริญญาตรีเรียกว่าบัณฑิตจบปริญญาโทเรียกว่ามหาบัณฑิตจบ ปริญญาเอกเรียกว่าดุษฎีบัณฑิต (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) 2542 : 2) เรียกว่าเป็นปริญญา ๓ ชั้น มี ปริญญาตรี ปริญญาโท ปริญญาเอก การใช้คำว่าปริญญาก็ดี การแบ่งปริญญาเป็น ๓ ชั้นก็ดี ก็เกิดไปตรงกับ หลักในพุทธศาสนา คล้ายกับว่าไปเอาคำว่าปริญญาของพุทธศาสนามาใช้ ซึ่งมี ๓ ชั้นเหมือนกัน ชั้นที่ ๑ เรียกว่า ญาณปริญญา ชั้นที่ ๒ เรียกว่า ตีรณปริญญาชั้นที่ ๓ เรียกว่า ปหานปริญญา ในทางพระพุทธศาสนา ปริญญาทั้งสามชั้นเป็นโลกียปริญญา แต่เมื่อจบโลกียปริญญาครบ ๓ ชั้นแล้วก็เข้าถึงโลกุตตรธรรม ผู้ที่สำเร็จ ปริญญาทั้ง ๓ นี้ เรียกว่า บัณฑิต สรุปได้ว่า บัณฑิตมีคุณสมบัติอยู่ ๓ ประการได้แก่ ความรู้ความจริง ความดี งามและความสุข หรือปัญญาความรู้สัจธรรม จริยธรรมและภาวะไร้ทุกข์ (พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), 2532 : 13)

ดังนั้นการจัดการศึกษาเพื่อสร้างบัณฑิตนั้น บางทีไปเน้นที่วิชาการว่าจะจัดวิชาการให้ครบตามนั้นให้วิชาหมวดนี้เท่านี้หมวดนั้นเท่านี้ก็ส่วนสิ่งสำคัญก็คือจะต้องจัดให้ได้ทั้ง๒ประการกล่าวคือให้ได้คุณภาพของคนและให้ได้เกณฑ์ทางวิชาการ โดยอาจจัดตามความมุ่งหมายของวิชาพื้นฐานทั่วไปโดยสัมพันธ์กับกระบวนการพัฒนามนุษย์ ตลอดจนจุดหมายสูงสุดของมนุษย์ตามธรรมชาติ ประกอบด้วย 2 ระดับ คือความมุ่งหมายช่วงสั้นและช่วงยาว (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) 2542 : 2) ได้แก่

1) ความมุ่งหมายช่วงสั้น คือความพร้อมและท่าทีที่ถูกต้อง ต่อการที่จะเรียนศึกษาวิชาการอื่น ๆ รวมทั้งวิชาชีพและวิชาเฉพาะทั้งหลาย ตลอดจนต่อประสบการณ์และสถานการณ์ทุกอย่างในการดำเนินชีวิต กล่าวคือ ความมุ่งหมายช่วงสั้นนี้เพื่อสร้างความเป็นนักศึกษาและนักเรียนที่ดี ที่เรียกว่า บุพนิมิตแห่งการศึกษา หรือรุ่งอรุณแห่งการศึกษา

2) ความมุ่งหมายช่วงยาว ได้แก่ การเข้าถึงความบรรจบประสานอันเดียวกันของความรู้ ความดีงาม และความสุกหรือปัญญา จริยธรรมและภาวะไร้ทุกข์ กล่าวคือ ความมุ่งหมายช่วงยาวนี้ เพื่อสร้างความเป็นบัณฑิต

ดังนั้น วิชาพื้นฐานนี้เป็นการสร้างตัวบัณฑิตเป็นการสร้างคนให้มีคุณภาพขนาดที่จะไปนำสังคมได้ วิชาชีพวิชาเฉพาะต้องใช้ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านใครก็สอนได้ขอให้ถนัดในเรื่องของตนแต่ผู้ที่มาสอนวิชาศึกษาทั่วไปต้องสอนให้คนเข้าใจสถานการณ์ของโลกนี้และชีวิตเข้าถึงสัจธรรมความจริง ดังนั้นครูในทัศนะของพระพุทธศาสนามุ่งเน้นครูดี

3.1 ลักษณะของครูที่ดีและเป็นที่รักของนักเรียน

การเป็นครูว่ายากแล้ว แต่การที่เราจะเป็นครูที่ดี เป็นแบบอย่างให้กับนักเรียนยากยิ่งกว่า เพราะสังคมส่วนใหญ่มักคาดหวังว่าครูจะเป็นแบบอย่างที่ดีของลูกศิษย์เป็นผู้สร้างสมาชิกใหม่ของสังคมให้เป็นทรัพยากรมนุษย์ที่มีคุณภาพต่อสังคม โดยธรรมชาติของอาชีพครูเป็นอาชีพที่ต้องเกี่ยวข้องกับผู้คนมากมาย ฉะนั้นผู้ดำเนินอาชีพครูจึงต้องเป็นผู้ใฝ่รู้ ใฝ่เรียน และใฝ่พัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่อง

3.1.1. รอบรู้ทั้งวิชาการ และตัวเด็ก ต้องเป็นผู้ที่มีความรู้ ความเข้าใจในด้านวิชาการและความเข้าใจในตัวของผู้เรียนที่กำลังทำการสอน เพื่อปรับวิธีการเรียนการสอนให้เข้ากับบริบทของโรงเรียน และในห้องเรียนนั้น ๆ และครูต้องสามารถให้คำแนะนำ ให้คำปรึกษาแก่เด็กนักเรียนได้ทั้งเรื่องการเรียนและเรื่องอื่น ๆ

3.1.2. ทำการสอนอย่างมีประสิทธิภาพ ต้องเตรียมการสอนล่วงหน้าอย่างมีเป็นระบบและครบทุกขั้นตอน วางแผนและจัดสิ่งแวดล้อมในห้องเรียนให้เหมาะสมแก่การเรียนรู้ของผู้เรียน จัดทำกิจกรรมการเรียนการสอนโดยให้เด็กนักเรียนมีส่วนร่วม ทำเทคโนโลยีมาใช้เพื่อให้เกิดความเข้าใจในบทเรียนมากยิ่งขึ้น

3.1.3. รู้หลักการวัด และประเมินผล มีความรู้เกี่ยวกับลักษณะแบบทดสอบตามหลักการวัดผล ประเมินผล และสามารถออกข้อสอบและปรับปรุงแบบทดสอบ รวมทั้งนำมาใช้งานได้จริง เหมาะสมกับทุกระดับชั้นของผู้เรียน โดยการวัดผลต้องมีความเหมาะสมกับสภาพการเรียนรู้และสามารถนำผลที่ได้จากการวัดผลมาปรับปรุงการเรียนการสอน

3.1.4. รู้จักแนะแนว การที่ครูรู้จักที่จะสังเกตและรู้จักนักเรียนเป็นรายบุคคลและบันทึกลงระเบียบวินัยนักเรียน เป็นการสอดส่องดูความประพฤตินักเรียนเมื่อนักเรียนคนใดเกิดปัญหาขึ้นครูสามารถจัดกิจกรรมหรือเรียกมาพูดคุยเพื่อช่วยแนะแนวทางหรือแก้ปัญหาให้แก่นักเรียน

3.1.5. มีความเมตตากรุณา มีความสนใจและห่วงใยในการเรียนและความประพฤติของผู้เรียน แนะนำเอาใจใส่ช่วยเหลือเด็ก และเพื่อนร่วมงานให้ได้รับความสุข เป็นกันเองกับผู้เรียนเพื่อให้ผู้เรียนมีความรู้สึกเปิดเผย ไว้วางใจและเป็นที่ยอมรับ

3.1.6. มีความยุติธรรม มีความเป็นธรรมต่อนักเรียน และรู้จักที่จะเอาใจใส่ต่อผู้เรียนและเพื่อนร่วมงานทุกคนอย่างเสมอภาคและไม่ลำเอียงตัดสินปัญหาของผู้เรียนด้วยความเป็นธรรม มีความเป็นกลาง ยินดีช่วยเหลือผู้เรียน ผู้ร่วมงานและผู้บริหาร โดยไม่เลือกที่รักมักที่ชัง

3.1.7. มีความรับผิดชอบ มุ่งเน้นการสอนให้เด็กนักเรียนได้ความรู้ มีวิธีปฏิบัติงานให้บรรลุวัตถุประสงค์ วางแผนการใช้เวลาอย่างเหมาะสมและปฏิบัติงานได้ทันเวลา ใช้เวลาได้อย่างคุ้มค่าและมีประสิทธิภาพสูงสุด

3.1.8. มีวินัยในตัวเอง มีวินัยในตนเอง ควบคุมตนเองให้ปฏิบัติตนอย่างถูกต้องตามทำนองคลองธรรม มีวิธีทำงานที่เป็นแบบอย่างที่ดีให้แก่นักเรียนและบุคคลอื่นได้

3.1.9. มีความขยันและอดทน มีความตั้งใจและกระตือรือร้นและปฏิบัติงานเต็มความสามารถของตนเองอย่างสม่ำเสมอ ไม่ทอดทิ้งต่ออุปสรรคในการทำงาน มีความอดทนเมื่อเกิดอุปสรรคในการทำงาน และมีความสามารถในการที่จะควบคุมอารมณ์ของตนเอง

3.1.10. มีความรักและศรัทธาในอาชีพครู เห็นความสำคัญของอาชีพครู เข้าร่วมกิจกรรมทางวิชาชีพครู สนับสนุนการดำเนินงานขององค์กรวิชาชีพ ร่วมมือและส่งเสริมให้มีการพัฒนามาตรฐานวิชาชีพครู รักษาชื่อเสียงวิชาชีพครู ตั้งใจปฏิบัติหน้าที่ให้เกิดผลดีและประโยชน์ต่อส่วนรวมเป็นสำคัญ รักษาความสามัคคีและช่วยเหลือซึ่งกันและกันในหน้าที่การงาน

3.1.11. พัฒนาตนเอง ครูที่ดีต้องรู้จักประเมินผลและปรับปรุงการทำงานของตนเองอยู่เสมอ รับฟังคำวิพากษ์วิจารณ์และนำมาพัฒนาตนเอง ยอมรับความเปลี่ยนแปลงและปรับตัวเข้ากับสิ่งแวดล้อมอย่างมีเหตุผล ศึกษาหาความรู้อยู่ตลอดเวลา สนใจติดตามเข้าร่วมประชุมเพื่อแลกเปลี่ยนความรู้ความคิดเมื่อมีโอกาส

3.1.12. พัฒนาชุมชน พานักเรียนไปบำเพ็ญประโยชน์แก่ชุมชนเข้าร่วมกิจกรรมของชุมชนตามความเหมาะสม ส่งเสริมการดำเนินชีวิตตามวิถีของชุมชน ประพฤติตนให้เป็นแบบอย่างและชักชวนนักเรียนและคนในชุมชนให้ปฏิบัติตาม พยายามใช้แหล่งเรียนรู้ในชุมชนเป็นแหล่งความรู้ให้แก่นักเรียน

สรุปว่า สำหรับลักษณะของครูที่ดี เป็นที่รักของนักเรียน ทั้ง 12 ข้อนี้และยังมีอีกหลายประการที่เป็นลักษณะของครูที่ดี แต่อย่าลืมไปว่าครูที่เด็ก ๆ รักไม่ใช่แค่เก่งและสอนดีเท่านั้น แต่เป็นครูที่เข้าใจพวกเขาต่างหากนั่นคือประเด็นสำคัญยิ่ง

3.2 ลักษณะของครูที่ดีที่พึงประสงค์นั้นเป็นอย่างไร

3.2.1 มีความรอบรู้ (Being Knowledgeable) หมายถึง เป็นผู้มีความรู้ ความเข้าใจ ในวิชาการต่าง ๆ ที่ได้ศึกษาเล่าเรียนมาจากมหาวิทยาลัยเป็นอย่างดี และมีความแม่นยำใน วิชาที่จะสอน

3.2.2 มีอารมณ์ขัน (Being Humorous) หมายถึง เป็นผู้มีความสามารถแสดง ความรู้สึกละมุนในสิ่งที่ทำให้ขำขันหรือทำให้การสอนสนุกสนาน

3.2.3 มีความยืดหยุ่นผ่อนปรน (Being Flexible) หมายถึง เป็นผู้มีความสามารถในการเปลี่ยนแปลง แก้ไขปรับหรือเปลี่ยนวิธีการเรียนการสอนให้เหมาะสมกับสถานการณ์

3.2.4 มีวิญญาณความเป็นครู (Being Upbeat) หมายถึง เป็นผู้มีความรักในตัวเด็ก และยินดีเต็มใจในภารกิจทางการสอน

3.2.5 มีความซื่อสัตย์ (Being Honest) หมายถึง เป็นผู้มีความซื่อสัตย์สุจริตต่อคน ทุกคน ต่อหน้าที่ การเรียนการสอน

3.2.6 มีความสามารถทำให้เข้าใจได้ชัดเจนและรวบรัด (Being Clear and Concise) หมายถึง เป็นผู้ที่มีปฏิภาณไหวพริบดีหรือเป็นผู้มีความสามารถในการใช้ภาษา ทั้งภาษาพูด และภาษาเขียน รวมทั้งการ แสดงออกทางภาษาท่าทาง หรือกริยาอาการ เพื่อให้เกิดการ สื่อสารความหมายที่ถูกต้อง

3.2.7 เป็นคนเปิดเผย (Being Open) หมายถึง เป็นผู้ที่เต็มใจเปิดเผยเรื่องราวให้ ผู้อื่นรับรู้และรู้จัก รับความคิดของผู้อื่นด้วย

3.2.8 มีความอดทน (Being Patient) หมายถึง เป็นผู้ที่มีความเพียรพยายามหรือ ขยันขันแข็งในการทำงาน

3.2.9 ทำตัวเป็นแบบอย่างที่ดี (Being a Role Model) หมายถึง เป็นผู้ที่กระทำตนให้ เป็นแบบอย่างที่ดีงามแก่ศิษย์และสังคม ลูกศิษย์ต้องมีแบบอย่างที่ดีงามต้องดีงามเพื่อเป็น แนวทางในการดำรงชีวิตของตน

3.2.10 สามารถนำความรู้ ทฤษฎีไปปฏิบัติได้ (Being Able to Relate Theory to Practice) หมายถึง เป็นผู้นำเอาความรู้ที่ได้รับจากการศึกษาเล่าเรียนในสถาบันการศึกษาไปใช้ในโรงเรียน

จริง ๆ ให้เกิดผลอย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งบางครั้งสภาพความจริงอาจจะไม่ เหมือนกับทฤษฎีที่เรียนมา ครูต้องสามารถประยุกต์ทฤษฎีไปใช้ได้อย่างเหมาะสม

3.2.11 มีความเชื่อมั่นในตนเอง (Being Self-Confident) หมายถึง การทดสอบตัวเอง และพัฒนาความเชื่อมั่นในตนเอง โดยการสั่งสมประสบการณ์ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการสอน ให้มากที่สุด ครูต้องเชื่อมั่นในสิ่งที่ตนสอนด้วย

3.2.12 มีความสามารถพิเศษในศิลปะและวิทยาการหลาย ๆ ด้าน (Being Diversified) หมายถึง เป็นผู้มีความสามารถพิเศษในหลาย ๆ ด้าน เช่น การเขียนภาพระบายสี ดนตรี กีฬา ความรู้เครื่องดนตรีกลไก การใช้คอมพิวเตอร์ หรืองานอดิเรกอื่น ๆ ความรู้พิเศษเป็น ความสามารถเฉพาะตัวที่จะช่วยให้ผู้ประกอบวิชาชีพครูอาจจะต้องใช้เพื่อช่วย ให้งานใน หน้าที่ครูมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

3.2.13 แต่งกายเรียบร้อย สะอาด สง่าผ่าเผย และมีสุขอนามัยส่วนตัว (Being Well Groomed and Having Good Personal Hygiene) หมายถึง การแต่งกายสุภาพเรียบร้อย สะอาดอยู่เสมอ ใส่เสื้อผ้าถูกต้องตามกาลเทศะ และมีความเหมาะสมกับการเป็นครู หรือ ตามรูปแบบที่ทางสถานศึกษาได้กำหนดไว้ นอกจากนี้สุขภาพทางร่างกายและจิตใจของครูก็ มีผลทำให้การสอนประสบความสำเร็จด้วย

สรุปได้ว่าครูที่ดีที่พึงประสงค์นั้น คือ

(1) มีความรู้ดี ซึ่งได้แก่ ความรู้ในวิชาการทั่วไป ความรู้ในเนื้อหาวิชาที่จะสอน ความรู้ในวิชาครู ความรู้ในหน้าที่และงานครูทุกประการ

(2) มีทักษะในการสอนและการปฏิบัติงานครู เช่น อธิบายเก่ง สอนสนุก ใช้สื่อและอุปกรณ์เสมอ จัดกิจกรรมสร้างบรรยากาศได้น่าเรียน เร้าพฤติกรรม ตลอดจนถึงแนะแนวทางในการศึกษา จนนำไปสู่การดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง โดยใช้นวัตกรรมหรือเทคโนโลยีที่ทันสมัย เป็นต้น

(3) มีคุณธรรมนิยม อันได้แก่ คุณธรรมของครู จริยธรรม และคตินิยมในความเป็นครู เช่น ภาควุฒิใจที่ได้เป็นครู มีทัศนคติที่ดีต่ออาชีพครู รักการสอน พอใจที่ได้ทำประโยชน์แก่การดำเนินชีวิตของศิษย์ ช่วยพัฒนาคนและสังคม ตลอดจนถึงมีวิถุญาณแห่งความเป็นครู

สรุปเนื้อหาลักษณะของครูที่ดี

ลักษณะของครูที่ดีนั้นมีมากมายหลายแบบ และการที่จะยอมรับว่า ครูที่ดีจะต้องมี ลักษณะอย่างไรรั้น ขึ้นอยู่กับความคิดเห็นของแต่ละบุคคล แต่เมื่อพิจารณาโดยทั่วไปแล้ว ก็สามารถสรุปได้ว่า ครูที่ดีควรประกอบด้วยคุณลักษณะที่สำคัญ ๆ คือ

(1) บุคลิกภาพดี คือ รูปร่างท่าทางดี แต่งกายสะอาด สุภาพเรียบร้อย พุดจา ไพเราะ และมีลักษณะเป็นผู้นำ

(2) มีความรู้ดี มีความคิดสร้างสรรค์ เชื่อมั่นในตนเอง กระตือรือร้นและสุขภาพ แข็งแรง

(3) การสอนดีและปกครองดี คือ อธิบายได้แจ่มแจ้งชัดเจนครบทุกกระบวนการ สอนสนุกสนาน ปกครองดูแลนักเรียนให้อยู่ในระเบียบวินัยที่ตั้งงาม

(4) ความประพฤติดี คือ เว้นจากอบายมุขทุกอย่าง ทำแต่ความดีทั้งกาย วาจา ใจ มีคุณธรรมและจริยธรรมสูง มีความซื่อสัตย์ เสียสละ มีเมตตากรุณา มีความยุติธรรม และมีมานะอดทน

(5) มีมนุษยสัมพันธ์อันดี คือ มีอัธยาศัยไมตรีกับคนทุกเพศทุกวัยและทุกฐานะ และมีน้ำใจเป็นประชาธิปไตย

โดยสรุปคุณครู จึงเป็นปูชนียบุคคลที่ได้รับความเคารพนับถืออย่างสูง จะเป็นรองก็แต่คุณพ่อคุณแม่เท่านั้น คนไทยเรามีอัธยาศัยน่ารัก ต่างจากชนชาติอื่นอยู่อย่างหนึ่งคือ เมื่อจะไปสมัครเป็นศิษย์ของท่านผู้ใด ก็ไม่ใช่เพียงมุ่งแต่จะไปถ่ายถอดคัดลอกวิชาความรู้จากครูอาจารย์ เสร็จแล้วก็ตีเสมอ แต่ตั้งใจจริงจะไปมอบตัวเองเป็นลูกเต้าของท่านด้วย ไทยเราจึงนิยมใช้คำเต็มอย่างภาคภูมิใจว่า “ลูกศิษย์” หมายถึง ยินยอมมอบตัวเองเป็นทั้งลูกทั้งศิษย์ของท่านผู้เป็นครู

4. หลักพุทธธรรมสำหรับครู

การเป็นครูนั้น ถือว่าเป็นผู้ทำคุณประโยชน์อย่างยอดเยี่ยมแก่ประเทศชาติ เพราะครูคือแม่พิมพ์ของชาติ เป็นแม่แบบที่สำคัญยิ่ง ดังเป็นที่ทราบกันอยู่แล้วว่า ครู แปลว่า ผู้หนัก หมายถึงหนักทุกสิ่งทุกอย่าง เริ่มต้นจากภาระงานที่จะต้องเตรียมตัวอย่างหนักเพื่อการสอนให้นักเรียนได้เข้าใจ หนักในการเป็นภาระให้นักเรียนได้ปรึกษาเกี่ยวกับการดำเนินชีวิต หนักในการสอนซ่อม สอนเสริม เพื่อให้นักเรียนที่เรียนไม่ทันเพื่อนได้เรียนทันคนอื่น นักเรียนที่เรียนเก่งให้ได้รับการพัฒนาส่งเสริมให้สูงขึ้น หนักในการควบคุมดูแลความปลอดภัย ความประพฤติให้นักเรียนได้รับความปลอดภัยและมีความประพฤติดี หนักในการทุ่มเทเวลาให้การสอน หนักในการเสียสละทรัพย์ส่วนตัวให้การจัดการเรียนการสอน หนักในการจัดทำข้อมูลต่าง ๆ เพื่อส่งหน่วยงานระดับเหนือขึ้นไป หรือหน่วยงานอื่นที่ขอความร่วมมือมา หนักในการจัดทำแผนการสอน หรือแผนการจัดการเรียนรู้ เป็นต้น

ดังนั้น จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่ครูจะต้องมีคุณธรรมอยู่ในจิตใจอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ คุณธรรมสำหรับครูนั้น พระพุทธองค์ตรัสไว้ในพระสูตร มีอยู่ 7 ประการ ตามหลักพุทธศาสนาได้กล่าวถึงคุณธรรมสำหรับครู คือ กัลยาณมิตรธรรม 7 ประการ ที่เป็นคุณสมบัติของมิตรดีหรือมิตรแท้เป็นเหตุให้เกิดความดีงามและความเจริญ (พระมหาสุภวิชัย วிரาม, 2545 : 76) ดังนี้

1. ปิโย น่ารัก ในฐานะเป็นที่สบายใจและสนิทสนม ชวนให้อยากเข้าไปปรึกษาไต่ถาม หรือเป็นผู้ประกอบด้วยเมตตา ทำให้เรารู้สึกว่ามีเพื่อน ทำให้เกิดความอบอุ่นใจ แม้พระพุทธเจ้าก็ทำให้พระสาวกมีความสดชื่น มีความอบอุ่นใจ มีความสบายใจ ไม่ได้ถูกทอดทิ้ง เหมือนกับเราทั้งหลายมีครูอาจารย์ที่ดี ท่านมีเมตตา

เหมือนมีเพื่อนดูแลอยู่ตลอดเวลา ธรรมดาว่า บุคคลผู้อยู่ด้วยความเมตตาเป็นปกติย่อมเป็นที่รักของมนุษย์ ทั้งหลายและพวกอมมนุษย์คือเป็นที่รักของเหล่าสัตว์

2. ครู นำเคารพ ในฐานะประพฤติสมควรแก่ฐานะให้เกิดความรู้สึกอบอุ่นใจเป็นที่พึ่งได้และปลอดภัย เป็นที่เคารพ ผู้มีความหนักแน่น มีคุณธรรม เป็นผู้มีวิริยะอุตสาหะเหมาะสมแก่ฐานะ

3. กาวนิโย นำเจริญใจในฐานะทรงคุณคือ ความรู้สึกและภูมิปัญญาแท้จริง ทั้งเป็นผู้ฝึกอบรมและปรับปรุงตนอยู่เสมอ ควรเอาอย่าง ทำให้ระลึกและเอ๋ยอ้างด้วยซาบซึ้งภูมิใจ เป็นผู้มีความจริงจัง ผู้ที่มีคุณธรรม มีความประพฤติดีงาม ทำให้เราเกิดความรู้สึกว่าจรโลงใจ มีกำลังใจ เป็นแบบอย่างอยากจะทำตาม ทำให้มีความก้าวหน้าได้

4. วัตตา รู้จักพูดให้ได้ผล รู้จักชี้แจงให้เข้าใจ รู้ว่าเมื่อไรควรพูดอะไรอย่างไร ควรให้คำแนะนำว่ากล่าวตักเตือน เป็นที่ปรึกษาที่ดี คอยบอกเกี่ยวกับเรื่องการประพฤติปฏิบัติของเราว่าควรจะเป็นอย่างไร และเราทำถูกทำผิด อันไหนที่เราทำไม่ถูก บอกวิธีแก้ไขให้ สิ่งไหนที่เราทำถูกต้อง กัลยาณมิตรก็ส่งเสริมวิธีให้ดียิ่งขึ้นไป ทำให้เราได้หลักคุณธรรมเพิ่มมากขึ้น ซึ่งการบอกนี้สำคัญมากที่จะช่วยให้ปฏิบัติถูกต้อง

5. วจนักขโม อุดหนุนต่อถ้อยคำคือพร้อมที่จะรับฟังคำปรึกษาซักถาม คำเสนอและวิพากษ์วิจารณ์ อุดหนุนฟังได้ไม่เบื่อไม่ฉุนเฉียว พยายามที่จะช่วยชี้แจง จนกระทั่งเกิดความเข้าใจชัดเจน ทั้งไม่ทอดทิ้งและไม่ปล่อยปละ แต่จะเอาใจใส่อุดหนุนต่อการที่จะแนะนำสั่งสอน

6. คัมภีร์ธูจะ กะถัง กัตตา แถลงเรื่องล้าลึกได้ สามารถอธิบายเรื่องยุ่งยากซับซ้อนให้เข้าใจ และให้เรียนรู้เรื่องราวที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้นไป กัลยาณมิตรที่มีคุณสมบัติพิเศษที่จะช่วยลูกศิษย์ได้อย่างแท้จริงก็คือ ผู้ที่สามารถทำให้เข้าถึงสิ่งที่ลึกซึ้งให้ยิ่งขึ้นไป อันนี้จะเป็นปัจจัยที่ทำให้เราสามารถก้าวหน้าในการปฏิบัติ ถ้าเรื่องลึกซึ้งยิ่งขึ้นไป

7. โนจัญฐานานิโยชเย ไม่ชักนำในอาชวณ คือไม่แนะนำในเรื่องเหลวไหลหรือชักจูงไปในทางเสื่อมเสีย โดยสรุป หลักพุทธธรรม 7 ประการนี้ พระพุทธองค์ ตรัสสอนให้ผู้ที่จะเป็นครูหรือผู้สอนคนอื่น ได้ตระหนักถึงภาระหน้าที่ที่หนักยิ่ง แต่เป็นการบำเพ็ญคุณประโยชน์อันยิ่งใหญ่ เพราะการเป็นครู ถือว่า เป็นผู้ให้สิ่งที่ประโยชน์ ทำคนให้เป็นคน ทำคนชั่วให้เป็นคนดี ทำให้คนมีศบอดให้สว่างไสว ถือว่าเป็นการให้ธรรมเป็นทาน เพราะทานในพระพุทธศาสนานั้น ได้กำหนดหลักใหญ่ไว้ 2 อย่าง คือ อามิสทาน การให้สิ่งของเป็นทาน และธรรมทาน การให้ธรรมเป็นทาน การสั่งสอนคนอื่น การแนะนำคนอื่นในสิ่งที่ประโยชน์ แนะนำในสิ่งที่ดีงาม ก็ถือว่าเป็นการให้อย่างหนึ่ง คือ เป็นธรรมทาน ซึ่งพระพุทธองค์ ทรงสรรเสริญยิ่งนักว่าเป็นการให้อันสูงสุดคือ ครูคือบุคคลผู้เป็นที่น่าเคารพรัก หนักแน่น ด้วยการหมั่นอบรมบ่มนิสัยให้ความรู้แก่ศิษย์ มีความอดทนภายในเป็นเลิศ สอนสิ่งที่ยากให้ง่าย และไม่ขัดจูงลูกศิษย์ไปในทางที่ไม่เหมาะสม

5. บทสรุป

สรุปได้ว่า ครูมีอาชีพในมุมมองของพระพุทธศาสนานั้น ครูจะต้องมีหลักพุทธธรรมในทางพุทธศาสนา เพื่อส่งเสริมให้ครูเป็นครูที่สมบูรณ์ “วิชาจรณสมปนโน” โดยหลักพุทธศาสนาที่ว่า ได้แก่ กัลยาณมิตรธรรม 7 เป็นองค์คุณของกัลยาณมิตร คุณสมบัติของมิตรดีหรือมิตรแท้ ท่านที่คบหรือเข้าหาแล้วจะเป็นเหตุให้เกิดความดีงามและความเจริญซึ่งครูเป็นผู้แนะนำศิษย์ให้เจริญโดยอาศัยความเมตตาในศิษย์ หวังดีให้ศิษย์มีความเจริญก้าวหน้าในการประกอบอาชีพการงาน ครูจึงเป็นผู้ที่ยิ่งใหญ่ในสายตาศิษย์ทุกคน กล่าวได้ว่าครู คือ ผู้สร้างวิญญูณดวงใหม่ให้เป็นทรัพยากรของชาติให้มีคุณภาพเป็นคนดี มีศักยภาพ มีสมรรถนะภาพสูง ทำงานร่วมกับคนอื่นได้ดีและมีความสุข สอดคล้องกับพระบรมราโชวาทของสมเด็จพระชนกาธิศรัฯ ตอนหนึ่งว่า “ครูอาจมิใช่อาชีพที่ดีที่สุด แต่ทุกอาชีพที่ดีดีเพราะมีครู”

6. เอกสารอ้างอิง

- พระเทพเวที (ประยุทธิ์ ปยุตโต), (2532). *ความมุ่งหมายของวิชาพื้นฐานทั่วไป*. กรุงเทพฯ : โครงการพัฒนาวิชาชีพอุดมศึกษา ภาควิชาอุดมศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ). (2540). *การทำสมาธิและวิปัสสนาที่แท้สมาธิวิปัสสนาตามวิถีธรรมชาต*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ธรรมสภา.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2542). *การศึกษาเพื่อสร้างบัณฑิต หรือการศึกษาเพื่อเพิ่มผลผลิต*. กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), (2551). *พุทธธรรมกับการฝึกหัดครู*. กรุงเทพฯ : ศูนย์สื่อและสิ่งพิมพ์แก้วเจ้าจอม มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.
- พระมหาสุภวิชัย วิราม. (2545). *การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องกัลยาณมิตรตามหลักพุทธจริยศาสตร์* ทศนะของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย โรงเรียนวัดปากน้ำวิทยาคมและโรงเรียนสุวรรณพลับพลาพิทยาคม. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล.
- ไพบูลย์ แจ่มพงษ์ และอรุณ จันทวานิช. (2542). *การศึกษา : แนวทางการพัฒนาคุณภาพ*. วารสารวิชาการ. ราชบัณฑิตยสถาน. (2556). *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน*. กรุงเทพฯ : อักษรเจริญทัศน์.
- รุ่ง แกวแดง. (2540). *ปฎิวัติการศึกษาไทย*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน.
- ศักดิ์ชัย มโนวงศ์. (2544). *พฤติกรรมทางจริยธรรมของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 อำเภอตอยเต่า จังหวัดเชียงใหม่*. วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- สมศักดิ์ สิ้นธุระเวชญ์. (2541). *การประกันคุณภาพการศึกษา*. วารสารวิชาการ.
- สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษากระทรวงศึกษาธิการ. (2560). *แผนการศึกษาแห่งชาติ (พ.ศ.2560-2579)*. กรุงเทพฯ : พริกหวานกราฟฟิค.